

IK

IK.

FILOSOFIE
VAN HET ZELF

Leon de Bruin, Fleur Jongepier
en Sem de Maagt

Boom

© Leon de Bruin, Fleur Jongepier en Sem de Maagt, 2017

© Boom uitgevers Amsterdam, 2017

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag & binnenwerk: Bas Smidt

ISBN 978 90 895 3896 3 | NUR 730

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

INLEIDING 9

5

1. JEZELF BLIJVEN 13

- 1.1 De slaapmoordenaar 13
- 1.2 Het schip van Theseus 15
- 1.3 Lockes psychologische criterium voor persoonlijke identiteit 17
- 1.4 De kritiek van Reid en Parfits alternatief 21
- 1.5 Ricœur over het zelf en hetzelfde 25
- 1.6 Persoonlijke identiteit en verantwoordelijkheid 27

Primaire tekst 1:

Thomas Reid – *Over Lockes visie op onze persoonlijke identiteit* 30

Primaire tekst 2:

Derek Parfit – *Persoonlijke identiteit* 35

2. WAAR BEN IK? 43

- 2.1 Brein in een vat 43
- 2.2 Breinreductionisme en het scepticisme van Hume 45

- 2.3 De kritiek van Kant 48
- 2.4 Ryle over de categoriefout 49
- 2.5 Het zelf als narratief zwaartepunt 52
- 2.6 Het lichaam als ankerpunt 54
- 2.7 Hoe echt is het zelf? 58

Primaire tekst 1:

Marya Schechtman – Het karakteriseringsvraagstuk 60

Primaire tekst 2:

Lynne Rudder Baker – Onzelf begrijpen: zelfnarratieven en persoonlijke identiteit 63

Primaire tekst 3:

David Hume – Traktaat over de menselijke natuur 65

Primaire tekst 4:

Gallagher en Zahavi – De belichaamde geest 68

Primaire tekst 5:

6 Maurice Merleau-Ponty – Fenomenologie van de waarneming 72

3. JEZELF KENNEN 75

- 3.1 Zelfkennis en kennis van anderen 75
- 3.2 De introspectietheorie 77
- 3.3 Wittgenstein over privé en publiek 79
- 3.4 Empirische kritiek op de introspectietheorie 81
- 3.5 De interpretatietheorie 84
- 3.6 Zelfkennis vanuit het eerstpersoonsperspectief 86
- 3.7 Impliciete vooroordelen 89
- 3.8 Zelfregulatie als alternatief 91

Primaire tekst 1:

Ludwig Wittgenstein – Filosofische onderzoekingen 95

Primaire tekst 2:

Krista Lawlor – Weten wat men wil 100

4. JEZELF ZIJN 105

- 4.1 Authenticiteit 105
- 4.2 Rousseau over zelfliefde en eigenliefde 106
- 4.3 Marx over vervreemding 109
- 4.4 Sartre over radicale zelfbepaling 112
- 4.5 Taylor over sterke evaluaties 113
- 4.6 Hoe bepalen we wie we willen zijn? 116
- 4.7 Korsgaard over praktische identiteit 119

Primaire tekst 1:

Rousseau – *Vertoog over de ongelijkheid* 122

Primaire tekst 2:

Karl Marx – *Parijse manuscripten* 129

Primaire tekst 3:

Charles Taylor – *De ethiek van authenticiteit* 132

7

5. JEZELF BEPALEN 137

- 5.1 Autonomie 137
- 5.2 Klassiek liberalisme 139
- 5.3 Nudgepaternalisme 144
- 5.4 Relatieve autonomie 150
- 5.5 Besluit 153

Primaire tekst 1:

John Stuart Mill – *Over vrijheid* 154

Primaire tekst 2:

Catriona Mackenzie – *Relationele autonomie, normatieve autoriteit en perfectionisme* 163

6. ZELFVERBETERING 171

- 6.1 De onbepaaldheid van de mens 171
- 6.2 De dubbelzinnige houding van de mens ten opzichte van techniek 172
- 6.3 Hebben lichaam en geest duidelijke grenzen? 175

6.4 Mensverbeteringstechnieken 178

6.5 Besluit 191

Primaire tekst 1:

Allan Buchanan – Menselijke natuur en zelfverbetering 192

Inleiding

Dit is geen zelfhulpboek

9

Wanneer je in een willekeurige boekenwinkel of op een boekenwebsite zoekt naar ‘zelf’ of ‘identiteit’, kom je vooral zelfhulpboeken tegen. Boeken met titels als *De herontdekking van het ware zelf*, *De sleutel tot zelfbevrijding*, *Thuiskomen in jezelf*, *Jezelf accepteren*, *Vanbinnen weet je alles*, *Vier stappen naar een sterke identiteit*, *Leef je eigen leven*, *Hoe haal ik het beste uit mezelf?* enzovoorts. Deze boeken beloven je rijkdom en succes, een zinvol bestaan, een diepe relatie met jezelf, langdurig relatiegeluk – en vaak ook nog eens alles tegelijk.

Dit is geen zelfhulpboek. Het doel van dit boek is niet om je een gelukkiger mens te maken, of je in contact te brengen met je ware zelf (al zou dat een mooie bijkomstigheid zijn). In plaats daarvan zullen we simpelweg de vraag stellen: wat is het ‘zelf’ eigenlijk?

De filosofische vraag naar het zelf kan op verschillende manieren begrepen worden. We kunnen ons bijvoorbeeld afvragen wat voor soort ‘ding’ het zelf of het ik eigenlijk is. Ben ik mijn geest? Ben ik mijn brein? Of ben ik misschien een computerprogramma? Dit zijn zogenoemde ontologische vragen over de natuur of de essentie van het zelf. Een andere benadering van de vraag naar het

.....

zelf is epistemologisch van aard. Hierbij gaat het om de vraag hoe wij onszelf eigenlijk (kunnen) kennen. Je meent je te herinneren dat je vroeger een gemakkelijk kind was, maar is dat wel waar? Je denkt dat je filosofie wil gaan studeren, maar weet je dat wel zeker? We kunnen ook ethische vragen stellen over het zelf. Ben je verantwoordelijk voor handelingen waarvan je je niet bewust bent? Wat betekent het om autonome keuzes te maken? Mag je jezelf met behulp van techniek onbepert ‘verbeteren’?

Het doel van dit boek is om deze verscheidenheid aan vragen naar het zelf in kaart te brengen, te laten zien hoe verschillende filosofen ze door de geschiedenis heen beantwoord hebben, en te onderzoeken hoe overtuigend deze antwoorden zijn.

Opzet van het boek

10 In hoofdstuk 1 richten we ons op de vraag naar de *continuïteit* van het zelf: wat maakt dat je door de tijd heen hetzelfde blijft? Is het bijvoorbeeld noodzakelijk dat je lichaam hetzelfde blijft? Of je DNA? Is het noodzakelijk dat je herinneringen hebt aan vroeger? Dat je je bewust bent van wie je vroeger was? Wat maakt jou en de lachende persoon op die oude klassenfoto tot *dezelfde* persoon?

In hoofdstuk 2 doen we een stap terug door de vraag te stellen of er eigenlijk wel iets is wat door de tijd heen hetzelfde blijft. Bestaat er wel zoiets als een zelf? Als we ‘naar binnen kijken’ en onze eigen verlangens en overtuigingen van dichtbij beschouwen, komen we helemaal geen zelf tegen dat iets wil of ergens van overtuigd is. Ook als we in ons brein kijken, bijvoorbeeld met behulp van een fMRI-scanner, is het zelf nergens te bekennen. Betekent dit dat het zelf niet bestaat? Of zoeken we het misschien op de verkeerde plaats? Waar zoeken we eigenlijk naar, als we op zoek zijn naar het zelf?

In het verlengde van deze vraag ligt de vraag hoe we ons zelf eigenlijk kennen. In de praktijk zijn we vaak geneigd te denken dat zelfkennis een kwestie is van introspectie, wat letterlijk ‘naar binnen kijken’ betekent. Omdat dit iets is wat we alleen bij onszelf kunnen doen, is het verleidelijk om te denken dat wijzelf daarom het beste weten wat er zich allemaal in ons hoofd afspeelt. Maar is zelfkennis wel het resultaat van het passief observeren van de overtuigingen,

.....

verlangens en intenties die we in ons binnenste tegenkomen? Of komt zelfkennis misschien juist tot stand door actief te bepalen wat we ergens van vinden? Is er wel een wezenlijk verschil tussen zelfkennis en de kennis die we hebben van anderen, of zijn beide van hetzelfde laken een pak? Deze vragen staan centraal in hoofdstuk 3.

In hoofdstuk 4 gaan we in op de vraag naar authenticiteit: wat betekent het om echt jezelf te zijn? In de vraag naar authenticiteit zit eenzelfde soort spanning die we ook tegenkomen in de vraag naar zelfkennis: is authenticiteit een kwestie van jezelf 'ontdekken' (passief), of is het eerder een kwestie van jezelf 'maken' (actief)? Gaat het erom uit te vinden wie je uiteindelijk bent of gaat het er juist om te worden wie je uiteindelijk wilt zijn? Ook hier komt weer de sceptische vraag om de hoek kijken: bestaat er überhaupt wel een blauwdruk voor wie je 'echt' bent of wilt zijn?

De vraag naar authenticiteit resulteert uiteindelijk in de vraag naar autonomie, die aan bod komt in hoofdstuk 5. Om jezelf te zijn of te worden moet je bepaalde mogelijkheden hebben en/of over bepaalde vermogens beschikken. Maar die zijn niet altijd aanwezig. Misschien wil je de beste voetballer van de wereld worden, maar heb je geen talent. Misschien wil je gaan studeren, maar kun je je dit financieel niet veroorloven. De vraag is dus of we de mogelijkheid en/of het vermogen hebben om zelf ons leven in te richten, om ons 'eigen' leven te leiden. Wat is daar allemaal voor nodig? In dit hoofdstuk zullen we ons met name richten op onze relatie tot de overheid. Dient de overheid ons zo veel mogelijk met rust te laten om onze autonomie te waarborgen? Of moet ze ons juist helpen om de keuzes te maken die we willen maken, en het leven te leiden dat we willen leiden?

II

In het zesde en laatste hoofdstuk van dit boek gaan we in op het begrip 'zelfverbetering'. De wetenschap biedt ons steeds meer mogelijkheden om de wereld naar onze hand te zetten en onszelf te optimaliseren. We spuiten Botox om er zo lang mogelijk goed uit te zien, slikken ritalin om ons concentratievermogen te verbeteren en ontwerpen allerlei testen om ons toekomstige nageslacht te screenen op mogelijke ziektes en goed genetisch materiaal. Mogen we onbeperkt aan ons zelf 'sleutelen'? Waar ligt de grens? In hoofdstuk 6 bespreken we een aantal van deze ontwikkelingen, en laten we zien welke vragen ze oproepen over het zelf.

1

Jezelf blijven

1.1 DE SLAAPMOORDENAAR

13

In 1880 wordt de Franse politieagent Robert Ledru gevraagd om onderzoek te doen naar de moord op André Monet. Deze Monet, een zakenman uit Parijs, was naakt en met een kogel in zijn borst gevonden op het strand van Le Havre. Als Ledru het bewijsmateriaal bestudeert – de kogel waarmee het slachtoffer is omgebracht en de voetafdrukken die door de moordenaar zijn achtergelaten – komt hij tot een schokkende ontdekking. De moordenaar mist de grote teen van zijn rechtersvoet, net als Ledru. En de kogel vertoont opvallend veel overeenkomsten met de kogels die hij voor zijn eigen pistool gebruikt. Bovendien had Ledru die ochtend tot zijn verbazing geconstateerd dat zijn sokken helemaal doorweekt waren en vol zand zaten. Op basis daarvan komt Ledru tot de conclusie dat hijzelf Monet tijdens zijn slaap vermoord moet hebben!

Ledru geeft zichzelf aan, maar de Franse politie is er niet van overtuigd dat hij ook echt schuldig is. Ze besluiten een experiment uit te voeren. Ledru wordt een aantal nachten in de cel gezet en nauwkeurig in de gaten gehouden. De eerste nacht begint Ledru inderdaad te slaapwandelen. Vervolgens geven de

.....

agenten hem een pistool met losse flodders. De nacht erop schiet Ledru op een van de agenten die de wacht houdt. Hiermee is het bewijs geleverd dat Ledru de moord op Monet gepleegd moet hebben. De rechter besluit echter dat Ledru niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor de moord, omdat hij aan het slaapwandelen was. Ledru wordt dus vrijgesproken. Op eigen verzoek wordt hij verbannen naar een boerderij op het platteland, waar hij de rest van zijn leven doorbrengt onder toezicht van bewakers en verplegers.

Het oordeel van de rechter lijkt te zijn gebaseerd op de aanname dat de ‘normale’ Ledru, dat wil zeggen, de Ledru die bij bewustzijn is, niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor de daden van de slaapwandelende Ledru. In zekere zin is de wakkere Ledru een andere *persoon* dan de slaapwandelende Ledru, ondanks het feit dat zij hetzelfde lichaam delen. Het toeschrijven van verantwoordelijkheid veronderstelt dus een antwoord op de vraag wat maakt dat een persoon *dezelfde* persoon blijft. En daarmee zijn we aangekomen bij de filosofische vraag naar persoonlijke identiteit. Wat maakt dat Ledru door de tijd heen *dezelfde* persoon blijft, zodat we kunnen zeggen dat een handeling daadwerkelijk zijn handeling is? Waarom is de wakkere Ledru niet verantwoordelijk voor de daden van de slaapwandelende Ledru?

14

Om de vraag naar persoonlijke identiteit goed te begrijpen, zullen we in sectie 1.2 eerst een klassiek gedachte-experiment over het schip van Theseus bespreken. Vervolgens staan we in sectie 1.3 uitgebreid stil bij de theorie van John Locke, waarin een psychologisch criterium voor persoonlijke identiteit wordt voorgesteld. Volgens Locke is het ons bewustzijn, en met name ons geheugen, dat van doorslaggevend belang is voor persoonlijke identiteit door de tijd heen. Sectie 1.4 behandelt een belangrijk argument van Thomas Reid tegen dit psychologische criterium, en een mogelijk alternatief dat is ontwikkeld door Derek Parfit. In sectie 1.5 bespreken we het werk van Paul Ricœur, met name zijn kritiek op theorieën over persoonlijke identiteit die zich richten op de vraag wat maakt dat een persoon *dezelfde* persoon blijft door de tijd (zoals die van Locke en Parfit) en zijn onderscheid tussen *idem* en *ipse*. In sectie 1.6 sluiten we af met een korte nabeschuiving over de relatie tussen persoonlijke identiteit en verantwoordelijkheid.

1.2 HET SCHIP VAN THESEUS

Voor dat we ingaan op de vraag wat maakt dat een persoon dezelfde blijft door de tijd, is het goed om eens te kijken naar de continuïteit van een ding. Dit doen we aan de hand van een beroemd gedachte-experiment over het schip van Theseus. Elke keer als Theseus met dit schip een haven binnen zeilt, laat hij één plank van het schip vervangen door een andere plank. Stukje bij beetje worden alle planken vervangen, zodat er na tien jaar van het originele schip geen plank meer over is. De vraag is nu: is dit ‘nieuwe’ schip, dat geheel uit andere planken bestaat, hetzelfde schip als dat waar Theseus tien jaar geleden mee begon? Dat wil zeggen, is de identiteit van het schip intact gebleven, ondanks het feit dat alle planken zijn vervangen?

Misschien denk je dat het schip na tien jaar een *ander* schip geworden is. In dat geval rijst de vraag *wanneer* dit dan gebeurd is. Was dat na het vervangen van één plank? Tien planken? Honderd planken? Het lijkt onwaarschijnlijk dat het originele schip een ander schip werd zodra de allereerste plank werd vervangen. Een fiets wordt toch ook niet een andere fiets wanneer we er een nieuwe binnenband op doen? Maar het lijkt ook onwaarschijnlijk dat Theseus’ schip na het vervangen van de honderdeenenvijftigste plank plotseling een ander schip werd, terwijl het bij de honderdvijftigste plank nog hetzelfde schip was. Kortom, het is moeilijk, zo niet onmogelijk, om een precies moment aan te wijzen waarop het schip van Theseus een ander schip werd. En omdat je geen precies moment kunt aanwijzen, kunnen we niet spreken van een nieuw, ander schip.

Maar waarom zouden we niet gewoon zeggen dat het schip, ondanks alle restauraties, *hetzelfde* is gebleven door de tijd heen? Worden de cellen van ons eigen lichaam ook niet voortdurend vernieuwd, zonder dat dit gepaard gaat met een verlies aan identiteit? Ditzelfde geldt ook voor het schip, en je zou dus kunnen beweren dat het simpelweg een triviaal feit is dat het schip van Theseus nog steeds hetzelfde schip is. Dat lijkt een natuurlijke gedachte, maar stel nu dat de oude planken van Theseus’ schip niet zomaar worden weggegooid, maar dat ze worden opgeslagen door de timmerman. In de loop van de tijd bouwt de timmerman van deze oude planken een schip dat in vorm identiek is

.....

aan het originele schip van Theseus. We hebben nu dus het ‘oude’ schip, waar alle planken van vervangen zijn, en het ‘nieuwe’ schip, dat is gebouwd van de vrijgekomen oude planken. De vraag naar de identiteit van Theseus’ schip lijkt nu niet langer triviaal, want na tien jaar hebben we *twee* schepen die mogelijk hetzelfde zijn als het originele schip.

We zouden kunnen stellen dat het nieuwe en het oude schip gelijk zijn aan elkaar: ze zijn immers allebei gemaakt van hetzelfde soort materiaal, en ze hebben allebei dezelfde vorm. Tussen de schepen bestaat een relatie van *kwalitatieve identiteit*, waarbij de eigenschappen die de schepen hebben van zodanige aard zijn dat we ze ‘hetzelfde’ noemen; net zoals twee pingpongballen in zekere zin hetzelfde zijn. Echter, de vraag waar het hier om draait is niet alleen of de schepen kwalitatief hetzelfde zijn. Het gaat erom welk schip nu eigenlijk het originele schip is. Dit is een vraag naar *numerieke identiteit*. Om een voorbeeld te geven dat wat meer van deze tijd is: twee iPhones kunnen kwalitatief identiek zijn aan elkaar, maar daarmee zijn het nog niet *dezelfde* iPhones, aangezien er nog steeds sprake is van een tweetal objecten. Wanneer je je iPhone laat vallen en het scherm barst, is de telefoon na de val niet meer kwalitatief identiek aan de telefoon voor de val, maar dit neemt niet weg dat het nog steeds om dezelfde iPhone gaat. De iPhone voor de val is dus numeriek identiek aan de iPhone na de val.

16

De vraag naar persoonlijke identiteit zoals deze in de filosofie wordt gesteld, betreft in eerste instantie de vraag naar de numerieke en niet de kwalitatieve identiteit van personen. De vraag naar de kwalitatieve identiteit van personen is de vraag in hoeverre iemand lijkt op iemand anders. Er bestaat bijvoorbeeld niet alleen een relatie van kwalitatieve identiteit tussen eeneiige tweelingen, maar ook tussen vrienden die dezelfde kleren dragen, hetzelfde kapsel hebben, dezelfde dingen leuk vinden, enzovoorts. Zelfs als Japi kwalitatief volledig identiek is aan zijn tweelingbroer Joris, dan nog is hij niet numeriek identiek aan zijn broer. De vraag naar de numerieke identiteit van personen is de vraag hoe we door de tijd heen dezelfde persoon blijven *ondanks* allerlei veranderingen. Zo kan Japi besluiten niet meer naar de kerk te gaan, zijn haar te laten groeien, en zijn dorpsvrienden in te ruilen voor nieuwe studievrienden. Ondanks al deze kwalitatieve veranderingen hebben we het nog steeds over Japi,

.....

en niet iemand anders. Dat is waarom zijn oude dorpsvrienden het hem kwalijk kunnen nemen dat hij nooit meer langskomt. Zij zijn er niet van overtuigd dat hij ineens een ‘ander persoon’ is geworden.

De vraag naar de identiteit van het schip van Theseus is voornamelijk een academische kwestie. Geen schipper zal zich met dergelijke vragen bezighouden. Maar de vraag wat maakt dat een persoon door de tijd heen dezelfde blijft heeft belangrijke praktische consequenties. In tegenstelling tot schepen houden we personen verantwoordelijk voor hun gedrag, en vinden we het belangrijk dat ze hiervoor beloond of gestraft worden. Bij het uitdelen van beloning en straf gaat het erom dat we de juiste persoon te pakken hebben en niet iemand die sterk op deze persoon lijkt. Zelfs als Japi kwalitatief identiek is aan zijn tweelingbroer, dan nog is het van cruciaal belang dat we Japi verantwoordelijk houden voor zijn gedrag, en niet zijn broer. De vraag is wat voor criterium we hiervoor kunnen hanteren. Wat is ervoor nodig om dezelfde persoon te blijven door de tijd heen? Waar is onze (numerieke) identiteit van afhankelijk?

1.3 LOCKES PSYCHOLOGISCHE CRITERIUM VOOR PERSOONLIJKE IDENTITEIT

Ook John Locke (1632-1704) benadert de vraag naar persoonlijke identiteit in eerste instantie als een praktische vraag. Er staat voor Locke buitengewoon veel op het spel: het gaat er volgens hem niet alleen om dat de juiste personen worden beloond en gestraft in dit leven, maar ook in het hiernamaals. Volgens de christelijke traditie zullen alle mensen na hun dood weer herrijzen (de Wederopstanding) en door God worden geoordeeld (het Laatste Oordeel). Dit gegeven plaatst Locke voor een aantal ingewikkelde vraagstukken. Hoe kunnen we er zeker van zijn dat de juiste personen worden beloond of gestraft voor het leven dat ze geleefd hebben? Bovendien suggereren sommige teksten uit de Bijbel dat wij bij de Wederopstanding weer hetzelfde lichaam zullen meekrijgen (zie bijvoorbeeld Lucas 21:16-18). Maar hoe moeten we dat precies begrijpen?

De Ierse wetenschapper Robert Boyle (1627-1691), een tijdgenoot en goede vriend van Locke, geeft een treffende en enigszins komische illustratie van deze problematiek. Als iemand komt te overlijden, zo schrijft Boyle, dan vergaat zijn lichaam: het verteert en valt uiteen in talloze kleine deeltjes die zich over de hele aarde kunnen verspreiden. Het lijkt haast een onmogelijke opgave om, wanneer het Laatste Oordeel geveld moet worden, al deze deeltjes weer bijeen te sprokkelen en zodanig te organiseren dat we een persoon krijgen die identiek is aan de 'oude' persoon. Wat de zaak volgens Boyle nog verder compliceert, is dat het stoffelijk overschot vaak wordt aangevreten door wilde beesten. Hierdoor worden de deeltjes opgenomen in een heel ander organisme, en wordt het een stuk lastiger om ze te 'recyclen'. Maar het grootste probleem ontstaat wanneer iemand wordt opgegeten door kannibalen. Het lichaam van de ongelukkige wordt dan namelijk verspreid onder meerdere personen. Aan wie behoort het lichaam in dat geval toe?

18

Om deze problematiek het hoofd te kunnen bieden moeten we volgens Locke eerst begrijpen wat een persoon nu eigenlijk is. Dat geeft ons namelijk een criterium waarmee we kunnen bepalen of iemand door de tijd heen dezelfde is gebleven – een zogenaamd 'identiteitscriterium'. Hiertoe maakt Locke om te beginnen een onderscheid tussen een *persoon* en een *mens*. Hij definieert een mens als een 'levend lichaam': een biologisch organisme met een zekere functionele organisatie. Stenen en andere levenloze objecten blijven alleen hetzelfde zolang er sprake is van materiële continuïteit, dat wil zeggen, zolang de materie waaruit deze objecten zijn opgebouwd hetzelfde blijft. Levende wezens zoals mensen, dieren en planten kunnen echter blijven voortbestaan zonder dat er sprake is van materiële continuïteit. Een eik groeit uit van een jonge plant tot een reusachtige boom, maar het blijft dezelfde eik. Een veulen groeit op tot een paard, vet of mager, maar het blijft hetzelfde paard. Een mens met ernstige hartproblemen ondergaat een harttransplantatie, maar blijft nog steeds dezelfde mens. De functionele organisatie van deze organismen zorgt ervoor dat ze tot op zekere hoogte onafhankelijk zijn van hun materiële lichaam. Ondanks het feit dat het nieuwe hart in materieel opzicht verschillend is van het oude hart, heeft het dezelfde functie: het pompt bloed door je lichaam. De identiteit

van een mens door de tijd heen is dus gelegen in de functionele organisatie van zijn lichaam.

Volgens Locke kunnen we deze identiteit niet verklaren met een beroep op een onsterfelijke en immateriële ziel. We zouden dan misschien kunnen uitleggen waarom een embryo, een kind en een vrouw op leeftijd dezelfde mens zijn – ze hebben namelijk dezelfde ziel. Locke ziet hier echter een belangrijk obstakel: als onze identiteit volledig in de ziel gelegen is, dan is er niets wat deze ziel met het lichaam verbindt – de ziel is namelijk onsterfelijk en immaterieel, in tegenstelling tot ons lichaam. Dezelfde ziel kan zich dus in verschillende lichamen nestelen. Het is in principe dan dus mogelijk dat Socrates, Vincent van Gogh en Elvis Presley dezelfde mens zijn!

Een ander antwoord op de vraag waarin de identiteit van de mens door de tijd heen is gelegen, wordt gegeven vanuit de aristotelische visie op de mens als rationeel dier. Volgens Aristoteles zijn mensen anders dan dieren, omdat mensen kunnen reflecteren en over dingen kunnen nadenken. Maar Locke stelt dit idee ter discussie aan de hand van een curieuze dialoog tussen prins Maurits, destijds de Nederlandse heerser van Brazilië, en een ‘rationele’ papegaai:

19

Toen ze de papegaai bij de prins brachten, vroeg hij het dier: ‘Waar kom je vandaan?’ De papegaai antwoordde: ‘Uit Marinna.’ De prins vroeg: ‘Van wie ben je?’, waarop de papegaai antwoordde: ‘Van een Portugees.’ ‘Wat doe je daar?’, vroeg de prins. De papegaai antwoordde: ‘Ik pas er op de kippen.’ De prins lachte en zei: ‘Pas jij op de kippen?’ En de papegaai antwoordde: ‘Ja, ik. En ik weet goed genoeg hoe je dat moet doen.’

Prins Maurits is blijkbaar in staat een redelijk en rationeel gesprek te voeren met deze bijzondere papegaai. Maar maakt dat nu dat we de papegaai als een mens beschouwen? Natuurlijk niet, zegt Locke. Als we een dergelijke papegaai tegenkomen zullen we hem beschouwen als papegaai en niet als mens. Omgekeerd geldt ook dat we een klein kind, waar we geen redelijk en rationeel gesprek mee kunnen voeren, toch beschouwen als mens en niet als dier.

De identiteit van de mens is volgens Locke gelegen in zijn functionele organisatie, zagen we hiervoor. Maar als de mens een levend lichaam is, een dier

.....

van een bepaalde vorm, wat is dan een persoon? In zijn definitie van ‘persoon’ grijpt Locke in eerste instantie toch weer terug op Aristoteles: een persoon is volgens Locke een ‘denkend, intelligent wezen met rede en reflectie’. Maar hij voegt hier iets heel belangrijks aan toe: *bewustzijn*. Een mens is een wezen dat zichzelf kan beschouwen als zichzelf, als een ‘denkend ding op verschillende tijden en plekken’. Met name ons geheugen is hierbij van doorslaggevend belang: het zijn de bewuste herinneringen die we hebben aan ons vroegere zelf die maken dat we door de tijd heen dezelfde persoon blijven. Dus: als ik me kan herinneren dat ik vorige week ben gaan skiën, dan ben ik dezelfde persoon als de persoon die vorige week ging skiën. En als ik me kan herinneren dat ik heel vroeger met rode laarzen in een waterplas stond te springen, dan ben ik dezelfde persoon als de persoon die heel vroeger met rode laarzen in een waterplas stond te springen. Onze identiteit als persoon reikt dus precies zo ver als ons geheugen.

20 Voor Locke vormen herinneringen dus zowel een *voldoende* als een *noodzakelijke* voorwaarde voor persoonlijke identiteit. Ze vormen een voldoende voorwaarde voor persoonlijke identiteit omdat mijn herinnering aan mijn vroegere ‘zelf’ er automatisch voor zorgt dat ik identiek ben aan die persoon. Ze vormen een noodzakelijke voorwaarde voor persoonlijke identiteit omdat ik enkel en alleen een persoon kan zijn als ik me ook daadwerkelijk dingen van mezelf kan herinneren.

Voor Locke is ‘persoon’ in de eerste plaats een *forensisch* begrip, dat de basis vormt voor morele verantwoordelijkheid en juridische aansprakelijkheid (‘forensisch’ betekent zoveel als ‘gerechtelijk’). Het bewustzijn zorgt ervoor dat ik als persoon tot op zekere hoogte onafhankelijk ben van mijn materiële lichaam. Als ik me een handeling in het verleden kan herinneren en ik ben me ervan bewust dat het mijn handeling is, dan maakt het niet uit of mijn materiële lichaam in de tussentijd is veranderd: aangezien het nog steeds om een handeling gaat van dezelfde persoon, ben ik hiervoor moreel verantwoordelijk en juridisch aansprakelijk. Omgekeerd geldt dat als ik me een handeling uit het verleden niet kan herinneren en ik me er niet van bewust ben dat dit mijn handeling was, het niet uitmaakt of mijn materiële lichaam in de tussentijd het-